

ROMMA

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnäck

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

ROMMA

Rönnäs fjärding, Leksands socken
Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Tät och sluten bebyggelse med timmerhus tillhörande två gårdar intill Sågmyravägen. Romma 15:6.

Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet 12014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Riksintresse för kulturmiljövården	7
Översiktling placering och topografi	7
Bytyp	7
Förhållande mellan landskap och bebyggelse	7
Bebyggelsens huvuddrag	7
Utmärkande detaljer	14
Värden	14
Platsnamn	14
Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället	14
Bystruktur	18
Timmerhuskulturen och månghussystemet	19
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	22
Kringbyggdhet	23
Modernistiska timmerhus	23
F.d skolbyggnad	26
Anfart till landskapet kring Dalälven	26
Värdekarta	29
Vad är ett kulturmiljöprogram?	30

Hisvåla-Grytberg är högt beläget i östra delen av Leksands kommun.

Beskrivning

HISTORIK: Romma ligger i Rönnäs fjärding i Leksands socken. Namnet förekommer i skrift 1497 och syftade ursprungligen på den öppna, lättodlade marken mellan bergen och älven. Vid storskiftet fanns 19 gårdar i byn. I Rombäcken fanns kvarnar som brukades av bönder i byn och i omkringliggande byar. Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN: W 29 47 Dalälvsbyarna, Leksand.

ÖVERSIKTLIG PLACERING OCH TOPOGRAFI: Byn Romma är belägen i den östra delen av Leksands kommun på Rombergets sydvästsluttning, med ett stort och öppet odlingslandskap och Österdalälven mot sydväst. I östra delen av byn går landsvägarna från Sägmyra och Rönnäs samman i ett trevägskors tillsammans med vägen från Noret. Romma angränsar till Berg i sydöst och till Hälla i väster.

BYTYP: Romma är en bitvis tät klungby med tre urskiljbara gårdsklasar benämnda Ovabacken, Utabacken och Östra backen. Gårdsklasarna avskiljs från varandra av skarpa sluttningar och små avsnitt med odlingsmark. Genom byn löper ett komplext system av bygator som sammanstrålar i flervägskorsningar.

FÖRHÅLLANDE MELLAN LANDSKAP OCH BEBYGGELSE: Bebyggelsen i Romma är koncentrerad till en bitvis brant och skogig sluttning mellan Romberget och ett stort och öppet hävdad odlingslandskap i sydväst. Odlingsmarken är där rikt belägen på sedimentjordar nära Österdalälven, och genombryts endast av ängslador samt enstaka vägar, diken och trädridåer. Odlingsmarkerna närmast älven tillhör Hälla by. Utöver de stora och öppna odlingslandskapen i söder finns små avsnitt av hävdad odlingsmark på kuperad mark bland bebyggelsen i byn. Från byn löper vackra utblickar över älvlandskapet och Häradsbygdens byar på andra sidan Österdalälven. Byn erbjuder även vackra utblickar mot bebyggelsen i Hälla och Ullvi.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG: Gårdarna i Romma koncentrerar sig som tidigare nämnt till tre klungor med något olika karaktär. Östra backen är belägen längst österut av klungorna, och består av ett antal äldre och nyare gårdar kring ett trevägskors som bildas där vägarna mellan Sägmyra-Rönnäs-Noret sammanstrålar. Söder och öster om vägkorset är bebyggelsen bitvis tät, med delvis kringbyggda gårdar och stora tätt placerade ekonomibyggnader. Alla äldre bostadshus i byklungan har genomgått förändringar från och med 1950-talet och framåt.

Bebyggelse längs Sägmyravägen. Till vänster finns delvis kringbyggda gårdar med ålderdomliga timmerhus. Till höger en gård med ålderdomlig enkelstuga. Romma 11:6.

Äldre enkelstuga eller sidokammarstuga med framskjutande fästukvist. I bakgrunden det öppna odlingslandskapet mot Österdalälven. Romma 5:8.

I Utabacken är bebyggelsen tät och sluten. Många bostadshus är dock förändrade under 1900-talet. Romma 5:8.

Timmerhus vid byvägen i Utabacken. Romma 8:7.

Större rödfärgade ekonomi-byggnader i Östra Backen. Romma 4:II.

I Utabacken är gårdarna mycket tätt placerade inuti och vid sidorna om en ringväg som börjar och slutar i ett fyrvägs kors i byklungans norra hörn. Flera av gårdarna har fyrkantig form, och det finns en mångfald av ålderdomliga ekonomibyggnader i timmer, ofta placerade tätt mot det krökta vägsystemet. De flesta bostadshusen i Utabacken har förändrats från och med 1900-talets mitt. Detta till trots finns fortfarande ett par nämnvärda välbevarade äldre bostadshus i form av en sidokammarstuga med bred liggande fasspontad panel på fastigheten Romma 5:8 och en förlängd parstuga med ljusst pariserblå detaljer på fastigheten Hälla 9:16.

Ovabacken är den högst belägna av de tre byklungorna i Romma. Många av de äldre gårdarna i Ovabacken är belägna kring den genomlöpande landsvägen mellan Noret och Sågmyra. Flera av dessa gårdar är tätt kringbyggda på tre eller fyra sidor, och har fortfarande åtminstone delvis välbevarade bostadshus. Fastigheterna Romma 15:5 och 15:6 är särskilt tätt bebyggda med ålderdomliga små ekonomibyggnader i timmer. I backen norr om landsvägen är bebyggelsen mer förändrad. Det finns bland annat ett par framträdande modernistiska timmerhus från tiden kring 1900-talets mitt. Norr om landsvägen och väster om Ovabacken finns ytterligare några nyare villor och fritidshus.

De flesta äldre byggnaderna i Romma är byggda i trä. Byggnader som är äldre än 1930 är i regel knuttimrade. Den äldre bebyggelsen präglas av en påtaglig enkelhet beträffande detaljutformning och färgsättning. Rödfärgen är mycket utpräglad och kontrasteras enbart av enstaka vita detaljer, främst på bostadshus och då främst på vindskivor och fönster (karm, båge och foder). Bostadshus med panel eller knutlådor kan även ha vitmålade knutar, men detta förekommer i regel inte på hus med blottlagd timmerstomme. Det förekommer även att äldre bostadshus har ljusst pariserblå fönsterkarmar och dörrar. När denna tradition först introducerades är oklart. Fönstren på äldre hus är i regel spröjsade tvåluftsfönster i trä med mittpost och sex svagt liggande eller stående rutor. På vissa byggnader förekommer blyspröjsade fönster, men då oftast på övervåningar och i gavellägen. Dessa fönster är vanligen äldre än fönster med träspröjs. Fönsteromfattningar på äldre hus är enkla och vitmålade. På vissa hus förekommer profilerade fönsteröverstycken. Nästan alla byggnader är långsmala och har flacka sadeltak med en- eller tvåkupig tegeltäckning. Skorstenar på äldre hus är i regel byggda i tegel med en smal, enkel utformning.

Som tidigare nämnt har många äldre bostadshus i Östra backen och Utabacken ombyggt någon gång efter 1900-talets mitt. I Östra backen finns exempelvis ett par framträdande korsplanshus som tilläggsisolerats och inklätt med smal locklistpanel, och samtidigt fått nya små tvåluftsfönster utan spröjs. I Utabacken finns flera enkelstugor som förändrats på samma vis. Det är också vanligt med utbyggnader, förlängningar och tillbyggnader. Även om moderniseringsåtgärderna ofta är lågmälda och utförda på ett sätt som samspelar med karaktären på bebyggelsen i stort har de medfört att många värdefulla äldre detaljer så som fönster, dörrar och farstukvistar gått om intet.

Dubbelkorsplanshus i Östra Backen. Liksom många andra manbyggnader i Romma har byggnaden moderniserats under 1900-talet, bland annat genom fönsterbyte. Romma 12:1.

Backen mellan Ovabacken och Utabacken. Romma 7:10.

Den karakteristiska bystugan som tidigare var byskola. Den ena färstukvisten är rosmålad. Romma 14:4.

Ett modernistiskt/nationalromantiskt timmerhus, sannolikt uppfört under 1930- eller 1940-talet utformat som en parstuga. Romma 11:10.

Dalaromantiskt eller modernistiskt sommarnöje i byns västra del. Romma 10:7.

Delvis kringbyggt gårdstun med ålderdomliga timmerhus. Romma 15:6.

Ålderdomligt parisierblått och blyspröjsat fönster med mycket höga kulturvärden. Romma 11:6.

Detaljer i parisierblå färg finns även på nyare och mindre hus. Romma 14:4.

GEMENSAMMA ANLÄGGNINGAR: På en höjd i östra delen av Ovabacken finns en gammal byskola som nu används som bystuga. Byggnaden är i grunden långsmal med röd locklistpanel och tegeltäckt flackt sadeltak. Mot norr finns en farstukvist med enkla profilsågade hörnbrädor. Mot byggandens sydöstra hörn finns en påbyggnad med brutet tak och en stor farstukvist, också med brutet tak. Farstukvisten har profilsågade hörnbrädor och dekormålat fasadfält.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsred är lagstadgat enligt kulturmiljölagen.

Värden/var varsam med

- Platsnamnet Romma.

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället

Byarna som helhet, i synnerhet med avseende på bebyggelsens utbredning och samspelet mellan bebyggelse och odlingsmark kan berätta en mångfald av berättelser om livet i Dalarna och Leksand innan industrisamhällets genombrott på landsbygden. I det äldre bondesamhället, här menat som det av jordägande bönder dominerade samhälle som föregick industrisamhället på många platser i Dalarna, uppdelades av tradition såväl jord som byggnader mellan alla syskon i en syskonskara vid arvsifte. I Leksand och Övre Dalarna var de flesta därför småbrukare med egen gård och egen jord, något som är annorlunda gentemot många andra delar av Sverige, där en mindre andel av befolkningen faktiskt ägde jord. När befolkningen ökade, särskilt från och med 1700-talet, splittrades odlingsmarken i komplexa ägofigurer. Något som på sikt ledde till ett jordbruk med minskade marginaler och större känslighet för missväxt. Detta tvingade delar av befolkningen på arbetsvandringar med bisysslor, och gav upphov till bland annat ett utpräglat fåbodbruk. Den odlingsmark som fanns var livsviktig ekonomiskt, men även av stor social betydelse. Att ärva och äga jord ansågs mycket viktigt, och medförde viktiga demokratiska rättigheter och möjligheter, bland annat till att bedriva fåbodbruk och att ha rösträtt i sockenstämman.

Timmervägg på äldre trösklada. Nästan alla hus i byn är faluröda.

Kringbyggd gård med tröskladan på bilden ovan i Utabacken. Romma 3:7.

Det finns specifika företeelser i landskapet i och kring byn som berättar om det äldre bondesamhället. Djurhållningen var förr en förutsättning för livsuppehållet. Hur många djur man kunde hålla berodde på tillgången av bete och vinterfoder. Antalet djur styrde i sin tur, före konstgödningens tid, hur stor åkerareal man kunde hålla. Det rådde därför stor konkurrens om slåtter och bete och i stort sett all tillgänglig gräsmark utnyttjades för slåtter medan sämre mark brukades till bete. Hackslogar kallades de stenbundna fastmarker som inte var lämpliga att odla upp men som ändå gav tillräckligt så det var värt att slå. Förbättring av slåttermarkerna utfördes i den mån det var möjligt och man kan se spår av stenröjning. Den årliga slåttern skapade en mager mark som sällan eller aldrig fick tillskott av gödning och därmed gavs förutsättningar för en stor mångfald av växter, insekter och svamp. Varje liten rest av denna naturtyp är värd att förvalta då de ofta hyser hotade arter.

Idag har slåttermarken till stor del växt igen och en liten del har röjts upp till åker. I det som tidigare var öppen mark, åker och äng kan man idag ändå finna spåren av odlarmödan i form av rösen, åkerkanter, beskurna träd men även i själva artsammansättningen. I och runt byarna fanns förr stora arealer slåttermark men med dagens jordbruk är de nästan helt försvunna. De som finns kvar är därför värdefulla att värna.

För att dryga ut vinterfodret till djuren repades löven av träd eller så skars riset av från träd som rönn, sälj och björk. För att underlätta för löv- och risskörd beskars träden, hamlades, på den höjd som var lämplig. Lövfoderträden har kunnat bli mycket grova och gamla och är hemvist för en mångfald av arter. De kan kännas igen genom sin speciella form där grenarna ofta kapades mer än två meter över mark dit djuren inte nådde och det finns en tydlig hamlingszon med grenskott och knölar på stam och huvudgrenar.

Det var inte ovanligt att man planterade vårdträd på gårdarna. Det var ofta ädellövträd, som lönn, lind, alm, ek eller ask. Vårdträden skulle i äldre folketro beskydda gårdens invånare men kan även ha planterats för att exempelvis markera ett barns födelse.

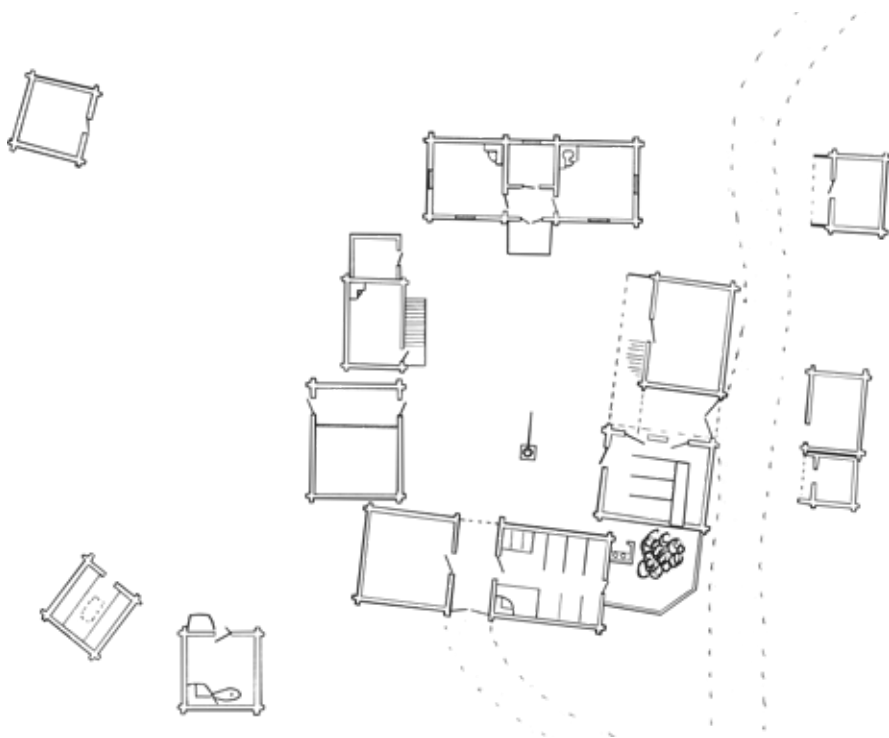
Om fruktträd vårdas på rätt sätt kan de bli gamla och de kan vara värdefulla karaktärsskapare på gårdarna. Alléer, som kan vara enkelradiga eller dubbelradiga, förknippas ofta med högreståndsmiljöer, vilket det är knappt med i Leksands bymiljöer, men de kan även ha planterats längs vägarna för att ge vindskydd och skugga. De kan också ha använts för lövtäkt.

Odlingslandskapet kring Romma bär två olika karaktärer. Närmast byn i norr och bland gårdarna finns små ägoftor med åker- och ängsmark i kuperad terräng. Odlingsmarkens småskaliga karaktär återspeglar där tydligt Leksands komplexa system för jordäggande under äldre tider och är därför värdefull.

Trösklada i timmer invid Sägmyravägen. Romma 15:5 och Romma 15:6.

Kringbyggd gård med ålderdomliga timmerhus. längst upp från vänster: hölada, parstuga (bostadshus), långsideshärbre, källarstuga, loftbyggnad med portlida, vagnsbod sammanbyggd med kortsideshärbre, tröskloge, brunn, stall, torkhus, smedja, lada och fähus med portlida och dyngstad.

Söder om byn finns istället ett stort och öppet odlingslandskap. Den stora och öppna landskapskaraktären är värdefull eftersom den erbjuder en historisk kontext till den omfattande, täta och utbredda bebyggelsen i byarna. Det omfattande jordbruket på de rika sedimentjordarna närmast Dalälven möjliggjorde nämligen att byar så som Romma kunde växa sig stora jämfört med byar på magrare jord, så som Hisvåla-Grytberg och Hästberg. De öppna odlingslandskapen förstärker också byarnas estetiska värden genom att bidra med öppna ytor, siktlinjer och rumslighet. Mellan Hälla och Romma ligger Rommånget. Slåttern upphörde redan på 1930-talet men brukades som linda fram till 1950-talet, varefter området periodvis betats. Rommånget är i behov av skötsel.

Värden/var varsam med:

- Rommånget beläget mellan Hälla och Romma.
- Hävdade små odlingsytor mellan olika bydelar, inuti byn och på sluttningar i norr.
- De stora och öppna hävdade odlingslandskapen mellan Romma och Österdalälven.

Bystruktur

Bebyggelsens tillkomst och utveckling hänger samman med hur landskapets resurser kunde nyttjas. Just jordbruksmarken dikterade ofta hur gårdarna placerades i byn. Historiskt placerades många gårdar antingen i skogsbyn eller på karga höjdlägen mitt i odlingslandskapet. Detta beror på att sådana platser inte var lika användbara som odlingsmark. Gårdarnas placering i landskapet konstituerade sedan framväxten och utvecklingen av bynstrukturens karaktär. Rommas karaktär av klungby med tre utkristalliserade byklungor är värdefull eftersom den är karaktäristisk och typisk för Leksand och Övre Dalarna. De organiskt framvuxna och bitvis mycket täta bymiljöerna är dessutom trivsamma och vackra att vistas i. Rommas placering i ett sluttningssläge ovan det stora och öppna odlingslandskapet närmast Österdalälven gör det särskilt tydligt att bebyggelsen som den är belägen idag utvecklats med hänsyn till odlingsmarken, vilket förstärker värdet.

Värden/var varsam med:

- Rommas karaktär av klungby, med tre tätt bebyggda byklungor.
- Att bebyggelsen i Romma är tydligt koncentrerad till ett höjdläge ovan det öppna odlingslandskapet vid Österdalälven.
- Områden, korsningar och gaturum i byn där gårdarna och husen står mycket tätt intill varandra.

Många bostadshus i byn är moderniserade bland annat genom fönsterbyten, eller färgbyten under 1900-talet eller 2000-talet. Romma 15:5.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Det finns fortfarande många gamla timmerhus bevarade i byarna. I Romma är många av husen knuttimrade och uppförda under 1700-talet och framåt. De flesta bostadshusen är sannolikt uppförda under 1800-talets senare hälft eller under 1900-talet. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvskifte. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverkutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träkloka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900. I odlingslandskapet söder om Romma finns flera värdefulla ängslador i timmer från olika tidsperioder.

Enkelstuga

Parstuga

Sidokammarstuga

Byggnaderna är karaktäristiska och berikar landskapsbilden med variation, och kan även berätta om hur odlingsmarken nyttjats historiskt. Ängsladorna användes sommartid till förvaring av hö som skulle hämtas hem till gården om vintern. Byggnaderna är, trots att de alltid är placerade på avstånd från gårdarna, en viktig del av timmerhuskulturen och månghussystemet. Bland de äldsta bevarade timmerhusen i Övre Dalarna finns flera ängslador som genom sin avlägsna placering och funktion bibehållits under lång tid.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- Välbevarade bostadshus från innan 1930 i form av enkelstugor, sidokammarstugor, parstugor och korsplanshus. Några särskilt nämnvärda exempel finns på fastigheterna Hälla 9:16, Romma 5:8, Romma 7:10, Romma 11:6 och Värdebärande egenskaper är byggnadernas: befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; blottlagda timmerstommar; befintliga stående locklistpaneler och liggande spontpaneler i trä; befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster; befintliga dörrar och farstukvistar; lövsågade eller profilsågade detaljer på farstukvistar; dekorerade taktassar; grundmurar med synlig natursten. Stommen och formen på de bostadshus som uppförts innan 1930 men därefter väsentligen förändrats är värdefulla.
- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omisslig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivs eller väsentligen förändras. Särskilt värdefulla exempel på gårdar där ålderdomliga ekonomibyggnader finns är Romma 15:6 och Romma 15:5.
- Ängslador i odlingslandskapet söder om byn.

Vy längs Sägmyravägen västerut. Romma 11:6.

Ofärgad tröskloge i byns västra del. Romma 1:5.

Kringbyggd gård med två äldre bostadshus. Byggnaden i bakgrunden har fortfarande värdefulla äldre detaljer så som fönster och farstukvisiten. Romma 11:6.

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade röda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglar byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär. I Romma förekommer även att detaljer så som fönsterbågar och dörrar på äldre byggnader är målade i en ljus pariserblå, eller matt pariserblå kulör.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter som tillsammans bildar kringbyggdhet.
- Att byarna är tätt bebyggda, och att husen står tätt intill varandra.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.
- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.
- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på ekonomibyggnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.
- Pariserblå detaljer på dörrar och fönsterbågar.

Kringbyggdhet

I Romma är de flesta gårdarna kringbyggda på två, tre eller fyra sidor. Både i Utabacken och Ovabacken förekommer helt kringbyggda gårdar. De kringbyggda gårdarna återspeglar hur bebyggelsen vanligen ordnades i det äldre bondesamhället i Dalarna. Den kringbyggda gårdsformen började förekomma mot slutet av medeltiden, och utvecklades sedan mot den fyrkantiga kringbyggda form som dominerade helt i Leksand under större delen av 1700- och 1800-talen. Traditionen med den kringbyggda gården uppstod sannolikt i syfte att skydda gårdstunet från väder och omgivning. De nästan helt kringbyggda gårdar som finns på fastigheterna Romma 15:6, Romma 15:5, Romma 3:7, Romma 5:8 och Romma 6:10 tillhör en idag förhållandevis ovanlig typ. Många gårdar som tidigare varit helt kringbyggda gårdar kom nämligen på grund av sociala och ekonomiska förändringar att utglesas från och med det sena 1800-talet. Så är fallet på de flesta andra gårdar i byn. Orsakerna till förändringen är flera. Det blev bland annat vanligt att funktioner som tidigare haft enskilda byggnader ersattes av större ladugårdskomplex med tegeldel. Den täta och slutna karaktären kvarlever dock i många byar, och utgör en värdefull och tydlig karaktär som är miljöskapande och trivsam. Kringbyggdhet är dessutom typiskt för Leksand och Övre Dalarna.

Värden/var varsam med:

- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivras eller flyttas. Byggnader som är placerade med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär. Särskilt värdefulla är de gårdar som är kringbyggda på alla fyra sidor och som helt sluter sig mot omgivningen.
- Portlider och dörrar som leder in till gårdstunen. Många äldre dörrar till portlider har rika smidesdetaljer, en särskilt värdefull detalj.

Modernistiska timmerhus

Under 1800-talet nådde industrialiseringen Dalarna. Efter hand ersattes böndernas timmerhusbyggande av nya tekniker, och timringskonsten kom istället att ägnas åt konstnärers och förmögna stadsbors sommarnöjen. Från mitten av 1900-talet återuppväcktes timmerhusbyggandet genom en medveten satsning. Särskilda timmerhusföretag etablerades och byggde timmervillor åt vanligt folk. Det blev även vanligt med fritidshus av timmer, ofta i fjällen eller i stugbyar. De timmerhus som uppfördes från och med 1900-talets mitt var ofta formgivna med inspiration från stiltypiskt modernistiska villor från samma period. Sådant som form, storlek, takvinkel och planlösning liknade ofta utformningen på andra samtida småhus. Det finns bland annat exempel på timrade suterränghus, något som annars starkt förknippas med 1960- och 1970-talens industrimässiga byggnadskultur. Det förekom även, om än inte

Gården längs västerut i byn, längs Sägmyravägen mot Hisvåla-Grytberg. Romma 6:14.

Härbresamling i Ovabacken. Romma 11:6.

Ova och Utabacken avskiljs från Östra backen av en åsgrav som löper från Romberget. Mellan byklungorna finns flera ytor med småbruten odlingsmark som återspeglar det komplexa ägosystemet i Leksand i äldre tider. Romma 2:12.

alltid, att byggnaderna försågs med detaljer som anspelade på nationalromantiken och idéer om det äldre bondesamhället. På vissa hus förekommer exempelvis fantasifullt tilltagna allmogedetaljer så som fönsterluckor, stora och små blyspröjsade fönster med färgat antikglas, kronskorstenar och farstukvistar med rosmålningsmotiv i triangelfälten och svarvade hörnstolpar. Andra detaljer som tillhör dessa timmerhus är trädgårdesgårdar i fåbodstil och gårdsportaler med stolpar i rot. På fastigheterna Romma 10:11, Romma 11:5 och Romma 10:7 finns modernistiska timmerhus som har höga kulturvärden. Detta eftersom byggnaderna bär en hög kvalitet beträffande detaljer, och tydligt återspeglar hur den nationalromantiska arkitekturstilens ideal påverkat utformningen av nya byggnader i Leksand långt in på 1900-talet.

Värden/var varsam med:

- Byggnadernas befintliga stomme och färgsättning, rödfärgad ofärgad eller tjärad.
- Befintlig färgsättning på detaljer. Faluröda fönsterfoder, vita fönsterkarmar och pariserblå fönsterbågar.
- Befintliga lertegeltak, olika varianter av kronskorstenar i tegel samt vitputsade höga avsmalnande skorstenar.
- Befintliga blyspröjsade fönster där de förekommer. Befintliga äldre perspektivfönster med trækarm, där de förekommer. Befintliga bur-språk i koppar där de förekommer. Fönsterluckor där de förekommer.
- Befintliga trädörrar och sidoluffer. Allmogeinspirerade farstukvistar med profilsågade hörnstolpar. Rosmotiv på farstukvistar där de förekommer.
- Älvdalskvartsit (röd sandsten) som markbeläggning på farstukvistar, vid uteplatser eller över stigar som ansluter till byggnaderna.
- Bruksmursgrunder och bruksmurar i trädgårdsmiljöer. En bruksmur är en betongmur med synlig ballast i form av större frilagda rundstenar, ofta rödaktiga eller grå.
- Timmer- och rotvirkesportaler samt gärdesgårdar.

Bystuga, f.d skola

I bydelen Ovabacken finns stor skolbyggnad som sannolikt uppfördes under 1910- eller 1920-talet. Skolbyggnaden används idag som bystuga. Skolbyggnaden kan berätta om skolväsendet i byarna under äldre tider och har därför ett kulturvärde.

Värden/var varsam med:

- Byggnadens befintliga fasadtyp och färgsättning, faluröd locklistpanel med vita detaljer i form av knutbrädor, vindskivor, fönster och fönsteromfattningar.
- Kvarvarande äldre fönster och dörrar.
- Befintliga skorstenar.
- Kvarvarande äldre dörrar.
- Befintliga farstukvistar med profilsågade detaljer och dekormåleri.

Anfart till slättbygden kring Österdalälven

Bebyggelsen i Romma är den första Dalälvsbyn som möter resenärer som kommer från Sågmyra och Falun. Backen ner mot byn erbjuder fantastiska siktlinjer över det omgivande odlingslandskapet och den bitvis täta ålderdomliga bebyggelsen som omger vägen i Ovabacken tydliggör att Romma tillsammans med de andra Dalälvsbyarna är en speciell plats med rik historia. Det är därför särskilt viktigt att hålla en hög ambitionsnivå vid förvaltande av byns bebyggelse.

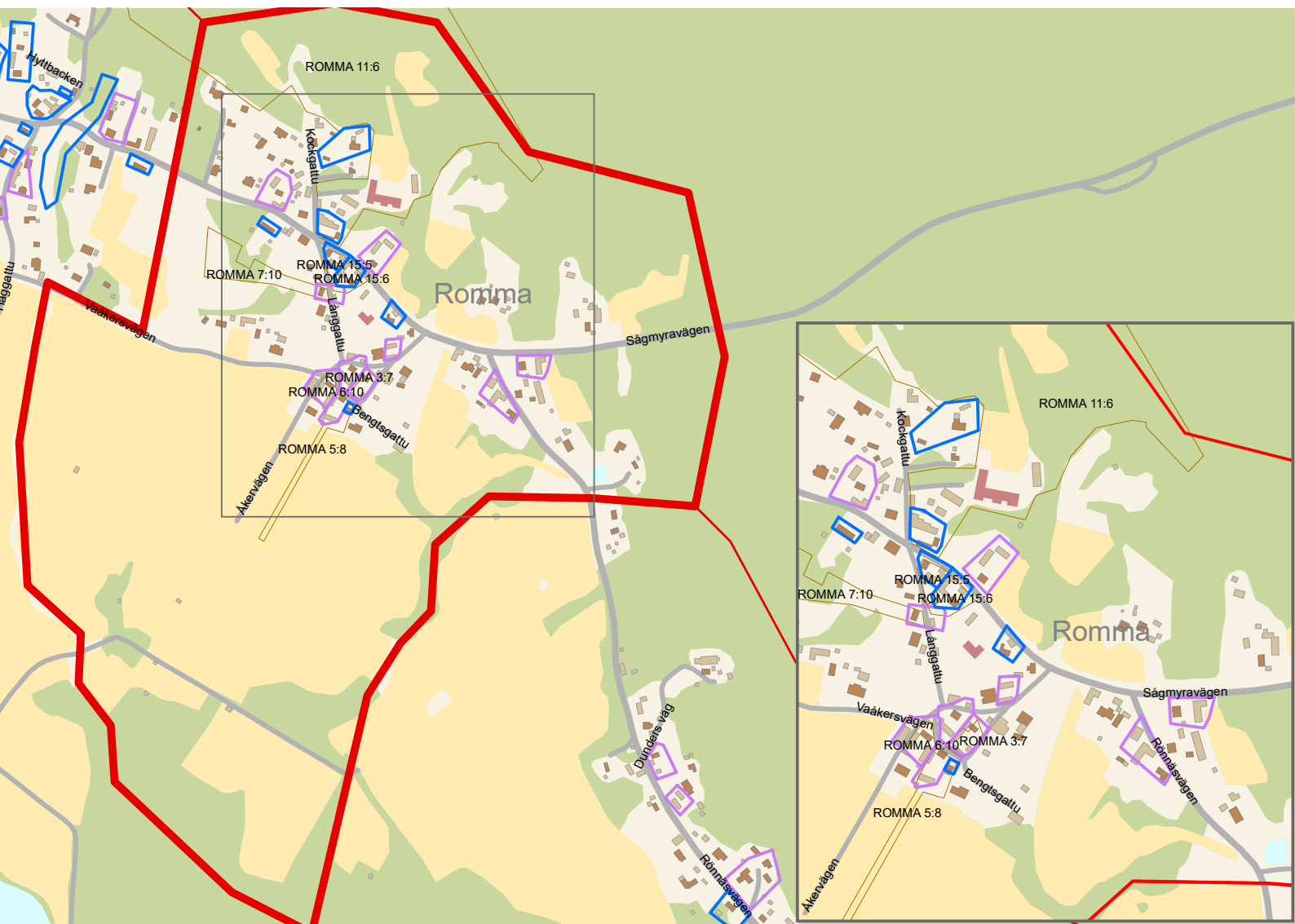
Modernistiska timmerhus i Ovabacken. Tomten avgränsas från byvägen av gärdesgårdar. Romma 11:10.

Stora ekonomibyggnader från 1800-talets slut eller 1900-talets början i Östra Backen. Romma 4:11.

Parstuga uppförd under 1900-talet som bedöms ha särskilt kulturvärde eftersom byggnaden kan berätta om hur den äldre timmerhuskulturen omtolkades och traderades in på 1900-talet. Romma 11:10.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: *Röda områden* markerar större landskapsavsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöunderlag har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Sidokammarstuga med oförändrad äldre karaktär. Byggnaden kan berätta om timmerhuskulturen i Leksand och bedöms ha särskilt kulturvärde. Romma 5:8.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamt eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste data-skyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och
- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsamt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 Dalarnas
museum